

EDGAR SUKIENNIK* – WARSZAWA

[Recenzja]: Ks. Józef Mandziuk, *Męskie wspólnoty zakonne w (archi)diecezji wrocławskiej*, Fundacja „Honor i Ojczyzna” im. Majora Władysława Raginisa, Wrocław 2021, ss. 740, ISBN 978-83-9530-542-9

Trudno wyobrazić sobie urokliwą ziemię śląską bez wspólnot życia konsekrowanego, które odegrały nieocenioną rolę w rozwoju życia religijnego jej mieszkańców w 1000-letnich dziejach chrześcijaństwa nad Odrą. Niemal w każdym mieście i miasteczku śląskim osiedliła się przynajmniej jedna wspólnota zakonna, lecz są też miejscowości, w których było ich kilka. Zakony były mocną podporą Kościoła śląskiego, wspierając jego działalność na niwie liturgicznej, społeczno-dobroczynnej, naukowej i wychowawczej. Niektóre wspólnoty łączyły charyzmat życia zakonnego z czynną praktyką duszpasterską poprzez prowadzenie parafii i zaangażowanie w różne dzieła duszpasterskie. (Archi)diecezja wrocławska miała i ma nadal wielkie szczęście, że zarówno w jej dawnych, jak i obecnych granicach istniało wiele znamienitych i zasłużonych wspólnot męskiego życia konsekrowanego, które stały się chlubą katolicyzmu na Śląsku. Ich losy w ciągu 1000-letnich dziejów biskupstwa nadodrzańskiego postanowił omówić ks. prof. dr hab. Józef Mandziuk – historyk Kościoła katolickiego na Śląsku, emerytowany wykładowca trzech wyższych uczelni: Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu, Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie i Politechniki Rzeszowskiej. Wśród ponad 1400 publikacji autor ma w swoim dorobku również monografie i artykuły poświęcone męskim zakonom na Śląsku. Kluczowa w temacie jest monumentalna monografia milenijna Kościoła wrocławskiego pt. *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, która ukazała się w dwóch wydaniach – akademickim (12 tomów) i bibliofilskim (8 tomów). W każdym woluminie historyk zaprezentował losy poszczególnych wspólnot życia konsekrowanego w konkretnym

---

* Edgar Sukiennik – dr nauk humanistycznych w zakresie historii, pracownik merytoryczny Muzeum Jana Pawła II i Prymasa Wyszyńskiego w Warszawie

e-mail: edgar.sukiennik@wp.pl

<https://orcid.org/0000-0002-7294-9894>

przedziale czasowym. Odrębne opracowania poświęcił m.in. benedyktynom¹, kano-
nikom regularnym laterańskim², jezuitom³ i franciszkanom⁴.

Gdybyśmy pokazali życie zakonne na Śląsku za pomocą wykresu, otrzyma-
libyśmy pełną dynamiki sinusoidę wzlotów i upadków, znaczonych czynnikami
politycznymi, społecznymi, ekonomicznymi oraz wewnętrzną kondycją Kościoła
na ziemi śląskiej. Ową zależność dostrzegł również autor publikacji, który prowa-
dzi czytelnika przez dzieje męskiego życia zakonnego od X wieku aż do drugiej
dekady XXI wieku. Losy poszczególnych wspólnot osadza na tle dziejów samego
regionu, pokazując ich różnoraki wpływ na rozwój bądź kryzys śląskiego życia
konsekrowanego. Opowieść rozpoczyna od zakonów, które pojawiły się tutaj
w okresie wczesnego i dojrzalego średniowiecza, a więc wspólnot mniszych, ka-
nonickich, rycerskich i mendykanckich. W pierwszej grupie umieścił benedykty-
nów, którzy początkowo byli misjonarzami i uczestniczyli w tworzeniu pierwocin
organizacyjnych Kościoła w Polsce wczesnopiastowskiej, jak również cystersów,
którzy przynieśli Śląskowi wiele korzyści gospodarczych, aktywnie włączając się
w działalność kolonizacyjną, rolniczą i rzemieślniczą. Następnie omówił wspólnoty
kanonickie, czyli kanoników regularnych laterańskich oraz premonstratensów,
zwanych też norbertanami. Pierwsi wzniesli potężne opactwo na wrocławskim
Piasku, drudzy zaś osiedlili się na sąsiednim Ołbinie, gdzie przetrwali do po-
czątku XVI wieku. Oba opactwa odegrały doniosłą rolę w dziejach biskupstwa
wrocławskiego na niwie ewangelizacyjnej, kulturalnej i gospodarczej. W trzeciej
grupie znalazły się zakony rycerskie, uformowane na kanwie wypraw krzyżowych
do Ziemi Świętej (templariusze, joannici, bożogrobcy i krzyżowcy z czerwoną
gwiazdą). Zupełnie inny charyzmat rozwijały zakony mendykanckie, czyli domi-
nikanie, franciszkanie, augustianie i karmelici. Ich działalność w miastach okazała
się atrakcyjną alternatywą dla duszpasterstwa parafialnego, które często stało na
niskim poziomie. Na ziemi śląskiej nie zabrakło zakonów łączących eremityzm
z życiem wspólnotowym, co autor pokazuje na przykładzie paulinów i kartuzów.
Okres ich bujnego rozkwitu zakończył się wraz z wojnami husyckimi na Śląsku,
które doprowadziły do upadku złotego biskupstwa wrocławskiego. Z pierwszego
rozdziału książki wyłania się barwna panorama życia zakonnego w pierwszym
500-leciu chrześcijaństwa nad Odrą, lecz już na tym etapie lektury nasuwają się
 pewne wątpliwości i zastrzeżenia dotyczące jego tytułu oraz używania słowa
„monastycyzm” w odniesieniu do wszystkich wspólnot życia konsekrowanego.
Otóż o monastycyzmie mówimy jedynie w odniesieniu do wspólnot mniszych,
a więc benedyktynów i cystersów. Nie są mnichami dominikanie, franciszkanie
czy karmelici, którzy udzielali się duszpastersko jako kaznodzieje, spowiednicy
czy powiernicy duchowi. Być może jest to skrót myślowy autora, lecz brak tutaj
wyraźnego doprecyzowania powyższej zależności.

¹ Zob. J. Mandziuk, *Benedyktyni na Śląsku*, w: *Kaplan i Rektor UKSW Ks. Stanisław Dziekoński*, red. J. Sokołowski, Warszawa-Łomża 2012, s. 237-256.

² Zob. tenże, *Dzieje kanoników regularnych św. Augustyna na Śląsku*, „Saeculum Christianum”, 14 (2007) nr 2, s. 55-85.

³ Zob. tenże, *Jezuici we Wrocławiu*, „Studia Włocławskie”, 16 (2014) s. 199-220.

⁴ Zob. tenże, *Franciszkanie konwentualni we Wrocławiu*, Wrocław 1997.

Zakony nie zdążyły otrząsnąć się po ciosach zadanych im przez husytów, a już stały w obliczu kolejnej poważnej próby, czyli reformacji protestanckiej, która zebrała obfite żniwo na Śląsku. Część zakonników uległa nowinkom głoszonym przez Marcina Lutera. Idąc za jego przykładem, zrzucali masowo habity, wstępowali w związki małżeńskie oraz dołączali do grona zagorzałych kontestatorów katolickiego życia religijnego. Wiele klasztorów zostało zlikwidowanych albo zamienionych na obiekty świeckie. Niekorzystny dla Kościoła katolickiego trend udało się odwrócić w XVII wieku, gdy dzięki reformom Soboru Trydenckiego dokonana się rekatolicyzacja Śląska, w której istotną rolę odegrały odnowione zakony męskie z wszechstronnymi jezuitami na czele. Autor publikacji ukazuje dynamikę tych procesów w rozdziale zatytułowanym *Zakony męskie w biskupstwie wrocławskim w czasach wczesnonowożytnych (1520-1742)*, czyli od pojawienia się luteranizmu na Śląsku aż do zdobycia regionu przez Prusy w czasie I wojny śląskiej. Rozpoczyna od prezentacji tych wspólnot, które zostały zniesione w okresie dominacji protestantyzmu, a więc m.in. benedyktynów i krzyżowców z czerwoną gwiazdą. Następnie omawia zagadnienie reformy Kościoła dzięki dekretem i uchwałom Soboru Trydenckiego, które legły u podstaw odnowy katolicyzmu. Właśnie na tym tle pokazuje działalność zakonów ocalałych z niszczycielskiej fali. Aby ułatwić czytelnikowi poruszanie się w gąszczu materiału faktograficznego, historyk podzielił go na trzy wyodrębnione okresy. Pierwszy obejmuje półwiecze po Soborze Trydenckim i pokazuje wzrost sił witalnych Kościoła i wspólnot życia konsekrowanego dzięki reformie trydenckiej. Zakony odnowione wewnętrznie nie tylko odbudowały swój stan posiadania, lecz także przyczyniły się do rekatolicyzacji Śląska, o czym przypomina autor w kolejnym podrozdziale. Słusznie zauważa tutaj rolę nowych wspólnot zakonnych, takich jak: jezuita, kapucyni i reformaci. Ze szczególną dokładnością ukazuje pracę jezuitów, bez których – jak sam często twierdzi – „nic albo niewiele działo się w nowożytnym Kościele”. W ostatnim podrozdziale omawia sytuację zakonów w dobie dominacji katolicyzmu w latach 1680-1740, kiedy dostrzega niepodważalną rolę zakonników, którzy w warunkach względnego spokoju i wyciszenia się burzliwych konfliktów religijnych rozwinęli owocną działalność na niwie budowlanej, wychowawczej i charytatywnej. Rozkwit życia zakonnego w tamtym czasie poświadczają czytelne tabele na stronach 226 i 229, z których wynika, że w pierwszej połowie XVIII wieku na ziemi śląskiej funkcjonowało aż 89 konwentów, prepozytur, komandorii lub kolegiów, a liczba konsekrowanych mężczyzn dochodziła do 1550 osób, z czego 855 (ponad 50%) stanowili mendykanci.

Najobszerniejszy w publikacji jest rozdział trzeci, prezentujący *Męskie wspólnoty zakonne w (archi)diecezji wrocławskiej w czasach nowożytnych (1742-1945)*, a więc od przejścia Śląska przez Prusy do końca II wojny światowej i wcielenia go do Polski w jej nowych granicach. To ponad 300 lat naprzemiennych wzlotów i upadków Kościoła śląskiego i jego zakonów. Jest rzeczą zrozumiałą, że autor książki musiał dokonać logicznej periodyzacji dziejów, aby opanować obszerny materiał badawczy. Z tego zadania wywiązał się bardzo dobrze. Wyodrębnił dwie wielkie fale prześladowań zakonów, które doprowadziły do kryzysu życia kościelnego w okresie przynależności ziemi śląskiej do Królestwa Prus. Pierwsza przyszła

w 1810 roku wraz z edyktem sekularyzacyjnym króla Fryderyka Wilhelma III. Kasata objęła m.in. najbardziej znane i zasobne opactwa cystersów w Lubiążu oraz kanoników regularnych na wrocławskim Piasku. Druga fala nastąpiła wskutek radykalnych ustaw kulturkampfu w latach 60. i 70. XIX wieku. Skasowano wówczas wszystkie klasztory, z wyjątkiem tych, które poświęciły się opiece nad chorymi. W ten sposób z zakonów męskich ocalili jedynie bonifratrzy. Majątek zniesionych wspólnot zakonnych przeszedł na własność państwa. Osobnym problemem badawczym jest kasata zakonu jezuitów, który zniknął z mapy Prus w 1776 roku, a więc na długo przed wspomnianymi restrykcjami w odniesieniu do wspólnot życia konsekrowanego. Pomimo iż zniesienie wielu klasztorów przyczyniło się do pogłębienia kryzysu Kościoła na Śląsku, to nie zniszczyło go całkowicie. Po każdym kryzysie życie zakonne odradzało się z dużą mocą, stając się wymowną manifestacją trwania i piękna. Ową rzeczywistość przypominają podrozdziały poświęcone odrodzeniu zakonów w diecezji wrocławskiej w połowie XIX wieku, a później ich rozkwitowi w okresie rządów kardynałów – Jerzego Koppa (1888-1914) i Adolfa Bertrama (1914-1945). Czytelnik ma okazję poznać wspólnoty zakonne, które zadebiutowały w biskupstwie nadodrzańskim (zmartwychwstańcy, pijarzy, redemptoryści, werbiści, michalicy, pallotyni i klaretyni). Całości dopełnia krótkie omówienie pracy edukacyjnej braci szkolnych św. Jana Chrzyciela de la Salle, którzy mimo krótkiej egzystencji na omawianym obszarze zdołali utworzyć placówki w Dobroszycach i Małej Nowej Wsi. Konstatacja autora jest słuszna, choć nie pierwsza w literaturze przedmiotu, że śląski monastycyzm przeżywał w latach rządów pruskich najtrudniejszy okres w swych 1000-letnich dziejach.

Ostatni rozdział, zatytułowany *Polski monastycyzm męski w archidiecezji wrocławskiej w czasach najnowszych (1945-2020)*, dotyczy losów wspólnot zakonnych od końca II wojny światowej aż do roku 2020, czyli w okresie ponownej przynależności Śląska do Polski. I tu daje się odczuć brak choćby krótkiego podrozdziału pokazującego tragiczne losy osób konsekrowanych w ostatnim półroczu straszliwej wojny, gdy na ziemię śląską weszła Armia Czerwona, dopuszczająca się wielu straszliwych zbrodni na duchowieństwie i cywilach z zemsty za agresję Niemiec hitlerowskich na Związek Sowiecki. Autor odniósł się do tamtych chwil w kilku zdaniach zamykających poprzedni rozdział oraz w krótkim wprowadzeniu do czasów najnowszych. Nawet pobieżne przedstawienie tamtych jakże tragicznych dla Kościoła śląskiego miesięcy dałoby czytelnikom pełniejszy obraz tego, co się działo z zakonami i klasztorami, zanim na ich zgłiszczach pojawili się polscy ojcowie i bracia, którzy włączyli się w trud odbudowy zniszczonego kraju i organizowali życie zakonne w nowej rzeczywistości polityczno-społecznej. Autor rozpoczyna rozdział od prezentacji męskich wspólnot życia konsekrowanego na terytorium administracji apostolskiej Dolnego Śląska w latach 1945-1956. Ta część pracy zdominowana jest przez zagadnienie trudności życia zakonnego w czasach stalinowskich, które dotknęły członków wszystkich wspólnot. Następnie omawia ich sytuację w okresie rządów biskupich kard. Bolesława Kominka (1956-1974). Nastąpił wówczas czas odwilży politycznej, która otworzyła zakonnikom możliwości działania, lecz nie zniosła całkowicie wszystkich restrykcji. Na porządku dziennym była m.in. inwigilacja zakonników przez państwowy resort bezpieczeństwa. Nie

mniej bolesnym ciosem okazały się rozporządzenia władz państwowych, zakazujące zakonnikom pełnienia funkcji katechetów, co uderzyło mocno w wolność nauczania religii. Bardziej syntetyczny charakter ma ostatnie zagadnienie, będące panoramą współczesnego życia zakonnego w latach 1974-2020, a więc w okresie rządów czterech arcybiskupów wrocławskich: Wincentego Urbana (1974-1976), Henryka Gulbinowicza (1976-2004), Mariana Gołębiewskiego (2004-2013) i Józefa Kupnego (od 2013). Autor słusznie wprowadził tu klasyfikację na okresy: przed podziałem i po podziale archidiecezji wrocławskiej w 1992 roku oraz po kolejnym podziale w roku 2004, gdy z terenu prastarego biskupstwa nadodrzańskiego wydzielono zupełnie nowe diecezje, do których przeszły liczne domy zakonne. Obraz statystyczny śląskiego monastycyzmu w czasach najnowszych jest zatem bardzo zróżnicowany, lecz autor pomaga czytelnikom w łatwiejszym zrozumieniu zmian strukturalnych i ich wpływu na liczebność poszczególnych wspólnot życia konsekrowanego poprzez tabele pokazujące ich stan posiadania na Dolnym Śląsku. Całość zamyka przegląd zgromadzeń na przełomie XX i XXI wieku, ukazujący stare zakony, które otwierały nowe placówki duszpasterskie, edukacyjne i charytatywne, oraz nowe grupy, które zadebiutowały w archidiecezji wrocławskiej, a więc paulinów (Wrocław), Zgromadzenie Braci Poczestycieli z Getsemani (Pępcice) czy Zgromadzenie Braci Serca Jezusowego (Wrocław).

Duże uznanie budzi obszerna bibliografia, która świadczy o pogłębionych studiach autora publikacji. Skorzystał on nie tylko z zasobów oczywistych dla tego typu opracowań, a więc Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu, Archiwum Kurii Biskupiej w Legnicy, Archiwum Państwowego we Wrocławiu czy Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, lecz sięgnął również do archiwów poszczególnych wspólnot zakonnych, nie pomijając mniejszych archiwów parafialnych. W publikacji znajdziemy zatem cytowania z materiałów archiwalnych parafii wrocławskich św. Ignacego Loyoli, św. Karola Boromeusza i św. Macieja, jak również mniejszych ośrodków parafialnych w Lwówku Śląskim i Szklarskiej Porębie. Liczną grupę źródeł rękopiśmiennych stanowią materiały pochodzące z archiwów zakonnych, m.in. franciszkanów konwentualnych w Krakowie, salwatorianów w Krakowie i redemptorystów w Warszawie. Nieco mniej jest źródeł drukowanych, które obejmują przede wszystkim katalogi, schematyzmy i edycje źródeł historycznych. Największą grupę stanowi literatura przedmiotu (opracowania), których zestawienie liczy aż 34 strony. Warto podkreślić, że autor nie tylko zawarł tam monografie, artykuły i przyczynki, lecz także prace doktorskie i magisterskie, które jeszcze nie ukazały się drukiem, ale zyskały uznanie w jego oczach jako nośniki wartościowych informacji na temat śląskiego życia konsekrowanego. Jedyne drobne zastrzeżenie budzi stosowanie skrótów imion autorów publikacji – wprowadzenie ich pełnego zapisu w bibliografii ułatwiłoby czytelnikom poszukiwanie innych tekstów poszczególnych twórców.

Publikacja trafi z pewnością w najbardziej wymagające gusta pasjonatów kościelnych dziejów Śląska i archidiecezji wrocławskiej w jej starych i obecnych granicach. Jest to bowiem wartościowe kompendium panoramy męskiego życia konsekrowanego na ziemi śląskiej, które może okazać się przydatne badaczom prowincji i klasztorów należących do różnych wspólnot zakonnych. Sięgnięcie do

niego da im nie tylko obraz funkcjonowania zakonów na Śląsku w konkretnym przedziale czasowym, lecz także pomoże osadzić losy interesującej ich wspólnoty na tle całokształtu katolickiego życia religijnego nad Odrą. Samym zaś zakonnikom publikacja powinna przypomnieć, że są integralną częścią niezwykle interesującej historii 1000-letniego życia konsekrowanego na ziemi śląskiej oraz spadkobiercami pięknych i szlachetnych tradycji. Dlatego warto, aby ta książka zagościła na półkach wszystkich bibliotek zakonnych na terenie (archi)diecezji wrocławskiej, zwłaszcza w siedzibach tych prowincji zakonnych, które sprawują władzę zwierzchnią nad domami zakonnymi na Dolnym Śląsku.

Słowa kluczowe: archidiecezja wrocławska; Wrocław; Dolny Śląsk; zakony męskie; klasztory męskie; życie konsekrowane

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

- Mandziuk Józef, *Benedyktyni na Śląsku*, w: *Kapłan i Rektor UKSW Ks. Stanisław Dziekoński*, red. J. Sokołowski, Warszawa-Łomża 2012, s. 237-256.
- Mandziuk Józef, *Dzieje kanoników regularnych św. Augustyna na Śląsku*, „Saeculum Christianum”, 14 (2007) nr 2, s. 55-85.
- Mandziuk Józef, *Franciszkanie konwentualni we Wrocławiu*, Wrocław 1997.
- Mandziuk Józef, *Jezuici we Wrocławiu*, „Studia Włocławskie”, 16 (2014) s. 199-220.